

Udgravning af Støvrings ældste industri

Arkæologer fra Nordjyllands Historiske Museum har i den sene vinter og det tidlige forår 2021 udgravet dele af Støvring Vandmølle på grundene Hobrovej 122, 128 og 130 i Støvring. Her er Rebild Vand & Spildevand A/S ved at etablere et større regnvandsbassin (fig. 1).

Fig. 1. Udgravningsområdet i slutningen af februar 2021. I forgrunden er den østlige mur til 17-1800-tallets stampemølle ved at dukke frem. Mastrup Bæk løber neden for træerne til venstre i billedet. I baggrunden anes Hobrovej og Støvring Kirke. Foto: NHM.

Støvring Vandmølle, der lå ved Mastrup Bæk, kendes fra et testamente af 18. november 1268. I testamentet gav enkefru Gro Pallesdatter vandmøllen til nonneklosteret Skt. Clara i Roskilde, hvor hun ønskede at tilbringe resten af sit liv. Hun havde været gift med Esben Vognsen, ejeren til Buderupholm gods, der ligger blot få km syd for Støvring. Fra denne ældste omtale af vandmøllen kan den følges frem til 1958, hvor driften ophørte.

I Danmark blev vandmøller udbredt fra omkring år 1100, og de var blandt tidens største teknologiske nyskabelser. Oprindeligt var vandmøllen i Støvring anlagt for at male korn til mel, men fra slutningen af 1800-tallet blev fokus i driften dog på et hammerværk og en maskinfabrik, hvor vandet fra bækken drev turbiner, der leverede kraft til bl.a. store hamre og drejebænke. Blandt de sidste virksomheder på grunden var en glasfiberfabrik, men da var vandkraften for længe ophørt med at være i brug. Støvring Vandmølle med dens mange aktiviteter og virksomheder kan betragtes som Støvrings ældste industri, som ved den arkæologiske udgravning atter er kommet frem i lyset.

Vandmøllen fra 17-1800-tallet

De yngste levn inden for området stammer fra møllerens gård og fra et møllehus, begge formentlig fra det sene 1700-tal og fra 1800-tallet. Gårdens bygninger er for længst revet ned, men i jordlagene fandt arkæologerne bl.a. brolægninger, kridtgulve og syldsten, som stammer fra møllegårdens bygningslænger og fra den brolagte gårdsplads. På et historisk kort fra 1804 (fig. 2) ses det, at de fundne levn svarer godt til gårdens planløsning i 1804 med tre længer omkring en gårdsplads og med en længe nord for de tre centrale bygninger. Bygningerne har sandsynligvis stået ind i 1800-tallet, men om- og nybygninger af flere af længerne må dog forventes i løbet af dette århundrede.

Fig. 2. Historisk kort fra 1804 (original 1-kort) med de arkæologiske fundområder 1-8. Kortets bygninger er gengivet som lyserøde med en sort kant. Udover møllegårdens bygninger ses mod sydvest selve møllehuset (fundområde 1). Lige vest for møllehuset løber Mastrup Bæk. Nord er opad. © Geodatastyrelsen. Grafik: NHM.

Det væsentligste levn fra denne periode er dog ruinen af selve møllehuset, hvorved vandmøllen har siddet (fig. 3). Ruinen består af en østlig, ca. 2 meter høj og 17,5 meter lang mur, bygget af kampesten. I muren sidder to store vinduesåbninger. Sydligst er der afdækket en del af bygningens ene gavl, og i bygningens indre står en nord-syd orienteret mur, hvorover der har ligget et teglgulv. Imellem de to mure ligger et brolagt område, hvori det såkaldte gravhjul til vandmøllen formentlig har siddet.

Møllehuset har sandsynligvis rummet en stampemølle, hvor man har udnyttet vandmøllens kraft til at drive en eller flere store, lodrette ”stamper”, dvs. en art hamre, som kunne bruges til valkning af klæde, knusning af hårde emner eller udbankning af metaller mv. Her står vi altså over for et lokalt eksempel på et såkaldt hammerværk, en tidlig industrivirksomhed.

Fig. 3. Ruinen af møllehuset, set fra nord. Til venstre skimtes den østlige mur, og sydligst ses gavlen i møllehuset. Til højre i billedet ses en indre skillemur, hvorover der har ligget et teglgulv. I ”graven” mellem de to mure har det såkaldte gravhjul formentlig siddet. Det var via en vandhjulsaksel forbundet med selve vandhjulet, som antagelig sad uden for huset, mod vest, hvor Mastrup Bæk løb (dvs. til højre uden for billedet). Foto: NHM.

Vandmøllen fra middelalderen

Udgravningens ældste anlæg er en yderst velbevaret vandmølle, der med afsæt i fund af keramik kan dateres til 12-1400-tallet (fig. 4). Kommende årringsdateringer af tømmeret vil dog forhåbentlig kunne give en mere præcis alder på møllen, som potentielt set kan være den mølle, der er nævnt i fru Gro’s testamente fra 1268. Vandmøllen blev fundet i fundområde 3 (fig. 2).

Denne vandmølle har været udstyret med et såkaldt underfaldshjul, og typen var den absolut dominerende i middelalderens Danmark. Betegnelsen ”underfalds” hentyder til, at vandet blev ledt ind for neden på møllehjulet og derved drev det rundt. Typen kræver ikke de store faldhøjder og var derfor velegnet til et lavlandsområde som det danske.

Fundet i Støvring består af en nord-syd orienteret hjulrende af bøg. I hjulrenden har møllehjulet kørt rundt. Hjulrenden, der mod syd er udformet med en skrå tragt eller sliske, er intakt og 3,95 meter lang. Bredden er 56 cm, og de to langsider er 43-47 cm høje. I renden lå flere trægenstande, heriblandt dele af møllehjulet (fig. 5). Hjulrenden hviler på 2 kraftige, vandrette underlagsbjælker af antagelig bøg mod henholdsvis nord og syd. Den nordlige bjælke måler 4,55 meter i længden og 26 x 24 cm i tværmål. Disse bjælker er fastholdt i undergrunden med kraftige, nedbankede stolper. Dertil ses flere nedrammede pæle omkring hjulrenden. Syd for hjulrenden er fundet en del af et træbygget stemmeværk, som har indgået i mølledæmningen, og som har reguleret vandtilstrømningen til møllens hjul. Øst for hjulrenden ligger en del kampesten, der har udgjort en del af fundamentet til det tilhørende møllehus.

Fig. 4. Vandmøllen fra 12-1400-tallet under udgravning i marts 2021, set fra nord. Centralt i billedet ses den velbevarede hjulrende og de kraftige underlagsbjælker. Foto: NHM.

Vandmøllens trækonstruktioner er særdeles velbevarede, hvilket er sjældent ved fund af vandmøller. Ofte er de fragmenterede, og bevaringstilstanden kan være stærkt svingende. Støvring Vandmøllens gode bevaringstilstand gør den velegnet til formidling, og flere af trækonstruktionerne og trægenstandene vil da også blive søgt konserveret til brug for fremtidig udstilling.

Udgravningen står over for sin afslutning, og tilbage venter et omfattende arbejde med rapportering og dokumentation af det omfattende materiale. Alene konserveringen af hjulrenden forventes at tage minimum 2 år, så sagen er langt fra ved vejs ende.

Fig. 5. Hjulrenden under udgravning i april 2021. I renden blev en del af møllehjulet fundet, stående på plads og efterladt, da vandmøllen af en i dag ukendt årsag blev opgivet. Foto: NHM.